

Associació
Memòria
de Mallorca

www.memoriadelesilles.org

Temps de la Memòria

Exemplar gratuït

Número 24 / Gener 2013

Edicions

Novetats
editorials:

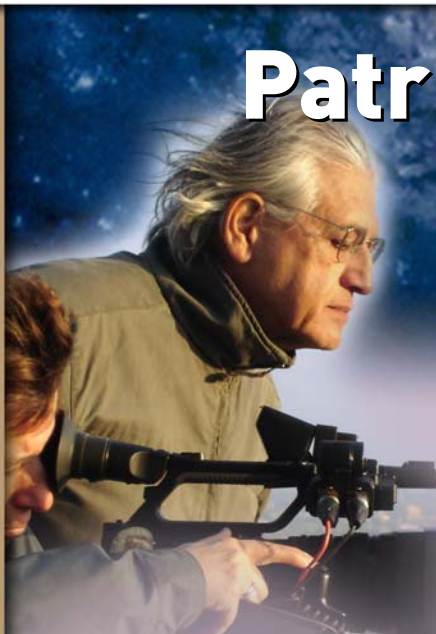
Aurora Picornell
Escrits 1930-1936

Editat per Associació d'Idees, Pins del Vallès 2012. Col·lecció 'Els ulls i la memòria'. I amb la col·laboració de les Fundacions Por la Europa de los Ciudadanos i la Fundació de Investigaciones Marxistas. Edició a cura de Josep Quetglas, amb introduccions de Manel Carmona, Coordinador d'EU de les Illes Balears; Conxa Calafat, co-coordinadora d'EU a Palma; i Josep Quetglas.

Mussolini a la conquesta de las Baleares (Camillo Berneri)

El Grup d'Estudis Llibertaris els Oblidats ha tret un nou llibre al carrer. Es tracta d'una reedició de l'obra publicada durant la Guerra Civil, escrita per l'anarquista italià Camillo Berneri (1897-1937), el qual demostra les intencions de la Itàlia feixista de conquerir les Illes Balears, arran de la seva estada a Barcelona va localitzar la documentació en el Consolat italià de Barcelona i escrigué aquest llibre.

Patricio Guzmán a Mallorca

El realitzador xilè **Patricio Guzmán** visita Mallorca per a impartir un Taller de Cinema Documental. Una bona ocasió per a conèixer d'aprop un dels millors directors de documentals i una persona compromesa en el camp de la Memòria Històrica. Treballs com **Chile, la Memoria Obstinate**, **El Caso Pinochet** o la seva obra monumental **La Batalla de Chile** l'han convertit en una referència tant en el món del documental com al camp de la Recuperació de la Memòria.

A la seva darrera obra, **Nostalgia de la Luz** (2010), Guzmán viatja al desert d'Atacama, un lloc on els astrònoms estudien l'univers a través de potents telescopis mentre dones remouen les pedres a la recerca dels seus familiars desapareguts per la dictadura de Pinochet. Un documental d'una gran sensibilitat i que recomanem a tots els socis/es i simpatitzants de Memòria de Mallorca, així com a tota persona interessada en el tema.

Hi ha prevista una presentació pública de "**Nostalgia de la Luz**" a Palma amb la presència del seu autor:

Lloc: **Cine Ciutat** (Antics Cinemas Renoir)

Dia: **30 de gener**

Hora: **20.30 h**

Preu: **5€** (Entrades a la venda el mateix dia de l'acte a la taquilla del Cine Ciutat).

Des de MdM volem donar la benvinguda a Patricio Guzmán i animar-li a continuar amb l'admirable feina que vé realitzant des de fa quatre dècades. MdM ha concertat una visita al Mur de la Memòria de Palma amb Patricio Guzmán, de la qual informarem al proper número de TdM.

Atemptat feixista contra el Memorial de Montuïri

Aspecte del Memorial inaugurat el novembre de 2012

Reproducció de l'escrit presentat en l'Ajuntament de Montuïri per Memòria de Mallorca el dia 31 de desembre de 2012:

«Maria Antònia Oliver i París, i Magdalena Jaume com a Presidenta i Tresorera respectivament de l'Associació Memòria de Mallorca, NIF G57454795, us

EXPOSEN:

- Que l'Associació, constituïda a Palma el 24 de febrer de 2006, a l'article segon dels seus estatuts, té les següents finalitats:
  1. El treball per a la recuperació de la justícia, la veritat, la reparació i la dignitat de les persones que patiren la Guerra Civil i la repressió a Mallorca.
  2. Els treballs de recerca que es desprenen de l'existència de fosses amb restes humanes, corresponents a víctimes dels fets de guerra i de represàlies polítiques en el període 1936-1939 i en el període 1940 i endavant, en el seu cas, que no han estat identificades.

Crèdits:

Han col·laborat: Mª Antònia Oliver París, Maria Cunill, Jaume Boada Salom, Tomeu Garí Salleras, Mª Àngels Recio García, Juan Hernández Jover, i Tomeu Salamanca Cerdà

Coordinació, disseny i maquetació: Blas Guevara

Temps de la Memòria és el butlletí trimestral de l'**Associació Memòria de Mallorca**.

La publicació no es fa responsable de les opinions dels seus col·laboradors.

Per posar-se en contacte amb nosaltres: **625 45 45 00**
tempsdelamemoria@gmail.com

3. Dinamitzar un procés que involucri el conjunt de la societat balear per recuperar la història del període 1936-1977, per conèixer i aprendre del nostre passat i integrar l'experiència de les víctimes oblidades de la guerra i la repressió franquista en la nostra història.
4. Posar en coneixement de la societat i de les institucions públiques, inclosa l'Administració de Justícia, les dades que es coneixen, amb l'objectiu de recomptar, identificar i descriure les circumstàncies de les represàlies patides per les víctimes de la Guerra Civil i del franquisme.

- Que MdM ha col·laborat amb la restauració del Memorial de Montuïri a les víctimes del feixisme inaugurat el 1977, i que públicament i durant la seva presentació, el dia 4 de novembre de 2012, va demanar un conjunt de mesures que formen part de les demandes dels familiars de les víctimes encaminades al reconeixement dels drets que com a víctimes els pertocuen i a la preservació i defensa dels Drets Humans.
- Que MdM agraeix al Batle de Montuïri la condemna pública que fa fer de l'atemptat al Memorial perpetrat recentment.

SOL·LICITEN:

- El nomenament institucional de fill il·lustre de Montuïri al batle republicà, Joan Mas Verd, i la col·locació del seu retrat a la casa consistorial, com tenen els altres batles democràtics del poble. Un home que treballà intensament pel seu poble, que va inaugurar les escoles i el cementiri on avui l'honorem, que fou assassinat precisament per la seva significació política, pel seu compromís amb el poble de Montuïri i pels seus principis i valors democràtics, es mereix aquest reconeixement institucional.
- La creació d'una comissió per a l'organització, durant un cap de setmana a l'any, d'actes i conferències envers la memòria històrica i l'homenatge a les víctimes republicanes del franquisme en el cementiri de Montuïri. Proposam que es commemori cada any el primer cap de setmana de novembre.
- La conservació i protecció del Memorial, com a part que és del patrimoni del poble.
- L'autorització i col·laboració de l'Ajuntament per a la realització d'unes cales de prospecció arqueològica en el cementiri municipal, per confirmar l'existència de la fossa franquista que conté les restes de les víctimes del feixisme de Campos, i així poder determinar la viabilitat de l'exhumació per, segons els resultants, procedir-hi.
- MdM ofereix a l'Ajuntament de Montuïri el seu suport i col·laboració per dur endavant les demandes que us sol·licita amb professionals experts de la seva Associació, que treballen en diferents camps i hàbits que afecten al moviment memorialista.

Montuïri, 31 de desembre de 2012» ■

«**Soy huérfana, fusilaron a mi querido padre: cuánto dolor. Destrozaron nuestras vidas, y de dolor se murió mi amada madre podrida de tanto**

trabajar para sus cinco hijas, para darles un poco de comida. Estos malditos nos dejaron en la pura miseria, en el desconsuelo y la desgracia; “callar y callar”, y además ahora nos quitan lo único que podemos poner: su nombre en una baldosa. Nos quieren borrar la memoria. Seguro que los que han hecho esta aberración han dejado muy claro como son; a todos les deseo, que cuando se reúnan, tengan la mitad del dolor que tenemos nosotros. Estas heridas no vamos a cerrarlas nunca. Se ve que no tenéis conciencia,

El Memorial després de patir l'atemptat

nosotros en cambio sí y esto que nos asesinaron a mi papá; el corazón nos dolerá toda la vida y nos quitáis lo único que queda de nuestros seres queridos ¡por favor! Son ya tantas lágrimas...» ■

María Cunill

CONVOCATÒRIA D'ASSEMBLEA GENERAL ORDINÀRIA 2013

Benvolgudes companyes i benvolguts companys.
D'acord amb el que marquen els nostres estatuts,
es convoca la **VII Assemblea General**.

Data: **23 de febrer de 2013**

Lloc: **Can Alcover**, a Palma (Carrer de Sant Alonso, 24)

Hora: A les **10.00 h** en primera convocatòria
i a les **11.00 h** en segona convocatòria.

Ordre del dia:

1. **Lectura i aprovació de l'acta de l'assemblea anterior.**
2. **Memòria econòmica i d'activitats 2012-2013.**
3. **Projecte Mapa de Fosses.**
4. **Projecte Totes les Causes.**
5. **Presentació Querella argentina.**
6. **Precs i preguntes.**

Aprofitam per recordar-vos que podeu ingressar la quota anual de socis 2013 al compte corrent **2100 0649 88 0200158445** de la Caixa, indicant el vostre nom i el concepte, o si ho preferiu abonar-la en efectiu el dia 25 de febrer a la mateixa Assemblea.

Gràcies com sempre pel vostre suport i fins aviat.

Salut i Memòria!

Maria Antònia Oliver París,
Presidenta de Memòria de Mallorca

Palma, 23 de gener de 2013

La Querella Argentina

Per Mª Antònia Oliver París, presidenta de MdM

El passat dia 20 de novembre Memòria de Mallorca es va reunir a Eivissa amb l'advocada Ana Messuti, del grup d'advocats argentins que treballen l'anomenada querella argentina dels crims del franquisme. En aquesta reunió MdM va fer entrega de l'escrit dels fets que, a nivell col·lectiu, denuncia la nostra associació, que afecten 1.587 víctimes del feixisme relacionades amb Mallorca que, actualment, tenim documentades.

Entregarem també 102 adhesions de suport a les querelles signades per particulars i entitats cíviques de Mallorca, a la vegada que vàrem presentar 25 querelles individuals que afecten 31 de les víctimes. Concretament han presentat querella les famílies de: Llorenç Antich Fiol, Andreu Blanch Bauzà, Francisco Cabello Jurado, Joan Canyelles Capllonch, Joan Cunill Cañelles, Emili Darder Cànaves, Santiago Espíritusanto Martín, Miquel Fiol Martí, Catalina Flaquer Pascual, Antonio González Rodríguez, Josep Julià Jaume, Joan Losa Campomar, Bernat Marquès Rullan, Joan Mas Verd, Miquel Mascaró Mas, Bernat Mateu Ferrer, Miquel Mercadal Ramis, Josep Miralles Garau, Baltasar Moyà Bauzà, Serafí Nebot Pascual, Andreu París Martorell, Antònia Pascual Flaquer, Maria Pascual Flaquer, Francisco Porcel Navarro, Jaume Serra Cardell, Josep Serra Joan, Joan Simonet Riera, Joana Aina Simonet Riera, Francesc Tomàs Torres, Francesc Vaquer Venys, Maria Vaquer Moll.

Tot això és conseqüència de la campanya que, com segurament sabeu, iniciarem el mes d'agost passat per informar de la nostra iniciativa i de la possibilitat de posar també querelles a nivell individual. Enviarem una circular als nostres associats per ajudar a totes aquelles persones que volguessin iniciar el procés, hem mantingut, des de llavors, vàries reunions en les quals hem recollit la documentació històrica i els relats dels fets de cada cas testimoniats pels mateixos familiars de les víctimes, així com també hem gestionat la documentació per la representació legal dels advocats.

Ha estat molt enriquidor per a tots els components del grup compartir el procés. Vull destacar l'emoció que sentirem els qui assistirem a la signatura dels documents a una notaria de Palma, concretament al grup en el qual jo participava, en el moment que la notària llegia el significat en referència als delictes de genocidi i/o crims de lesa humanitat; alguns no poguérem contenir l'emoció. Es tractava de poder contribuir al camí cap a la Justícia en mom dels nostres pares, mares, germans, padrins, padri-

nes. Camí ple d'entrebancs, obstacles i dificultats, però que sabem que es fa caminant per aconseguir Justícia per a totes les víctimes del franquisme i contra la impunitat dels seus crims que afecten tota la humanitat. Per això, vull donar les gràcies a totes aquelles persones que ens acompanyen obrint el camí, en primer lloc als familiars de les víctimes, pel seu valor i la seva lluita constant per mantenir viva la flama de la Memòria.

A la vegada que anirem informant de l'estat en que es troba el procés judicial emprés, a partir dels propers números de la revista de l'Associació, anirem publicant cada un dels fets relatats pels familiars de les víctimes, que són la base de les 25 querelles individuals, començant en aquest número amb el col·lectiu presentat per MdM.

QUERELLA DESTINADA AL JUZGADO NACIONAL EN LO CRIMINAL Y CORRECCIONAL FEDERAL N° 1 DE LA CIUDAD DE BUENOS AIRES - REPÚBLICA ARGENTINA, EN LA CAUSA 4591/10 POR GENOCIDIO Y/O CRÍMENES DE LESA HUMANIDAD

LA "ASSOCIACIÓ MEMÒRIA DE MALLORCA", Asociación debidamente inscrita en el Registro de Asociaciones de la Comunidad Autónoma de las Islas Baleares - España.

DICE:

Que mediante el presente escrito, viene a presentar **QUERELLA** por los hechos de genocidio y/o crímenes de lesa humanidad perpetrados principalmente en Mallorca entre 1936 y 1977 que se narran a continuación, y mostrarse como parte en el proceso.

HECHOS:

PRIMERO

La Asociación "Memòria de Mallorca" se constituyó el 24 de febrero de 2006 en Palma y tiene las siguientes finalidades, de acuerdo con el artículo 2 de sus Estatutos:

1. El trabajo para la recuperación de la justicia, la verdad y la dignidad de las personas que sufrieron la Guerra Civil y la represión franquista en Mallorca.
2. Los trabajos de búsqueda que se derivan de la existencia de fosas comunes con restos humanos, correspondientes a víctimas de la Guerra Civil y de las represalias políticas del período 1936-1939 y en el período 1940 y adelante, en su caso, que no han sido identificadas.
3. Dinamizar un proceso que involucre al conjunto de la sociedad balear para recuperar la historia del periodo 1936-1977, para conocer y aprender de nuestro pasado e integrar la experiencia de las víc-

timas olvidadas de la guerra y de la represión franquista en nuestra historia.

4. Poner en conocimiento de la sociedad y de las instituciones públicas, incluida la Administración de Justicia, los datos que se conozcan, con el objetivo de recontar, identificar y describir las circunstancias de las represalias sufridas por las víctimas de la Guerra Civil y del franquismo.

SEGUNDO

La Asociación Memòria de Mallorca, presentó denuncia en la Audiencia Nacional por crímenes contra la humanidad de detención ilegal y desaparición forzada, el 15 de diciembre de 2006. Se ha personado en dicho proceso y ha agotado todas las instancias judiciales en España con el resultado en todas ellas desestimatorio de la causa.

TERCERO

A continuación se exponen los elementos que nos permiten afirmar que la represión en Mallorca fue planificada y que las autoridades militares y civiles con control absoluto en la situación instigaron y colaboraron activamente en la represión desatada en una zona en la que no hubo prácticamente resistencia al golpe de estado, en la que los civiles estaban desarmados y en la que los golpistas armaron conscientemente a grupos de falangistas que practicaron detenciones ilegales, desapariciones, torturas, violaciones, fusilamientos y ejecuciones extrajudiciales de forma masiva y sistemática

1. Planificación

El día 19 de julio de 1936, pocas horas después de que, en presencia del Gobernador Civil Antonio Espina, el General Goded, Comandante Militar de Baleares, manifestara públicamente su total adhesión al Gobierno Republicano y su nula implicación en el Golpe de Estado de Franco, reunió a sus tropas en la explanada de la Comandancia Militar e hizo público el Bando de Guerra que serviría para atenzar la población de la Isla de Mallorca. Goded designó al coronel Aurelio Díaz de Freijó como comandante militar provisional, mientras que el teniente coronel de ingenieros Luis García Ruiz fue nombrado gobernador civil, y el coronel de infantería Emilio Ramos Unamuno, presidente de la Diputación.

A partir de aquella misma mañana la represión, dura y sistemática, hizo su aparición en una Isla en que no hubo conflicto armado. Sin embargo, desde el primer momento se produjeron detenciones sistemáticas que obedecían a una planificación previa establecida por el General Mola en su "Instrucción Secreta núm. 1" de 25 de mayo de 1936 en la que establecía: "Se tendrá en cuenta que la acción ha de ser en extremo violenta para reducir lo antes posible al enemigo, que es fuerte y bien organizado. Desde luego, serán encarcelados todos los directivos de los partidos políticos, sociedades o sindicatos no afectos

al movimiento, aplicándoles castigos ejemplares a dichos individuos para estrangular los movimientos de rebeldía o huelgas".

2. Ejecución

Una vez elaboradas las listas de los hombres y mujeres a detener, grupos de falangistas armados se presentaban en los domicilios de las personas que contenía la relación y se las llevaban. El destino siempre era incierto y suponía que la persona detenida era asesinada en cualquier cuneta, en las tapias de los cementerios, en precipicios o pozos. Allí quedaban abandonadas y figuraban en los registros municipales como "cadáveres desconocidos". En otras ocasiones, el detenido era trasladado, en un primer momento, a la prisión del municipio y, desde allí y a los pocos días, a una de las prisiones habilitadas en Palma, siempre después de la autorización del Gobernador Civil. Lo más habitual era que fueran ingresados en la Prisión Provincial de Palma, en la prisión habilitada (un almacén de carpintería) conocido como "Prisión Estaciones" y popularmente como Can Mir, en el castillo de Bellver, en el fuerte de Illetas, en el fuerte de San Carlos, en la prisión de mujeres Can Sales o en un barco habilitado como cárcel, el Jaime I, fondeado en Porto Pí. La persona ingresaba en prisión como "Detenido Gubernativo", bajo cualquier acusación (las más frecuentes eran el delito de sedición o de auxilio a la rebelión), con indicación de prisión provisional y a la espera de la decisión que adoptara el Consejo de Guerra. Los presos gubernativos estaban detenidos por orden directa del Gobernador Civil. Aunque la sentencia de este último fuera absolutoria, el preso no quedaba en libertad, sino que permanecía encarcelado "mientras duren las actuales circunstancias". Sin embargo, y aunque pudiera parecer lo contrario, ingresar en determinadas prisiones de Mallorca no suponía salvar la vida. Era habitual que, a media tarde, sobre todo en "Prisión Estaciones", se nombrara a ciertos presos indicando que se preparasen para ser liberados. En el exterior les esperaba un camión repleto de falangistas que se los llevaban para, después de ser torturados en la comisaría de policía de Palma, asesinarlos y enterrarlos clandestinamente, negando la desaparición a sus familiares. En otras ocasiones, los presos del barco Jaime I presenciaban como algunos de sus compañeros, después de ser golpeados, eran arrojados al mar con una piedra atada al cuello.

3. Conclusión

Los golpistas militares del 36, así como los civiles que colaboraron con ellos, bien organizados en la Falange, bien a nivel individual o como institución, como en el caso de la Iglesia Católica Mallorquina que apoyó el golpe de estado y colaboró con los represores, nunca actuaron de manera improvisada y sin control. Desde un primer momento su intención fue generar una situación de terror que impidiera

cualquier reacción contraria a sus intenciones por parte de la población. El sistema que emplearon para ello fue ir eliminando a todas aquellas personas que pudieran suponer un obstáculo para la consecución de sus fines. Para ello siguieron las directrices emanadas desde sus dirigentes y elaboraron relaciones exhaustivas de todas cuantas personas debían ser eliminadas.

En Mallorca no hubo posibilidad de respuesta armada al golpe militar. El Gobernador Civil, Antonio Espina, que se había negado a entregar armas a los ciudadanos que las reclamaban, fue destituido y detenido junto a las demás autoridades republicanas el mismo día 19 de julio. De esta manera no sólo no existió la posibilidad de defender al Gobierno legal y legítimo de la República, sino que ni siquiera existió la posibilidad de hacerlo por parte de aquellos que fueron secuestrados de sus hogares (en la mayoría de las ocasiones por la noche) y asesinados en cualquier lugar aún desconocido en estos momentos.

La represión en Mallorca tuvo dos momentos álgidos. El primer momento abarca desde el 18 de julio de 1936 hasta la primavera de 1937, en que los asesinos camparon a sus anchas eliminando a todos aquellos contenidos en las relaciones metódicas elaboradas en cada pueblo (de acuerdo con las directrices primeras de Mola) y publicadas en el mismísimo Boletín Oficial de la Provincia a partir del mes de octubre de 1936. De este modo fueron asesinadas centenares de personas en los cementerios y en las cunetas de las carreteras, sin ningún juicio previo, a manos de grupos armados integrados principalmente por miembros de Falange instigados por personajes como el gobernador civil Mateu Torres Bestard, o el jefe de la policía de Falange Francesc Barrado. El segundo momento, a partir de la primavera de 1937, intenta revestir de apariencia legal la represión. Aparecen tribunales militares juzgando a civiles bajo cualquier acusación o sospecha, sin ninguna garantía jurídica, sin ninguna oportunidad de defensa, y siempre con un final cruel: una condena a muerte o la imposición de una elevada pena de prisión acompañada por la incautación de todos sus bienes. El ingreso en la cárcel, que no revestía ninguna garantía jurídica ni de inocencia, tampoco suponía ninguna seguridad para el detenido. Desde el primer momento, las conocidas como "sacas" se desarrollaron de forma metódica y sistemática. El proceso más habitual era hacer pública, de viva voz, la relación de personas que iban a ser liberadas en aquel mismo momento. Poco después eran asesinados. La mayoría de los cuerpos nunca fueron recuperados por sus familiares. Aún hoy siguen sin saber exactamente no sólo dónde fueron asesinados, sino dónde están enterrados. Las víctimas y sus familias se convirtieron en hombres y mujeres marcados, sospechosos y culpables y sobre los que se seguía ejerciendo un control represivo por parte de las autoridades militares y

policiales. Se suprimieron todas las libertades y los derechos y se instaló una larga y dura dictadura que causó miles de víctimas directas: asesinatos, torturas, violaciones, prisión, ejecuciones, exilio, robo de menores, e indirectas: empobrecimiento, hambre, enfermedades, muertes, marginación social.

Las cifras que aportan los últimos estudios sobre la represión fascista en la Isla hablan de entre 2.000 y 3.000 personas asesinadas. Nuestra asociación tiene documentadas actualmente 1.587 víctimas asesinadas que aportamos en formato digital en el anexo 1 a esta querrela. Si tenemos en cuenta que la isla no llegaba entonces a los 300.000 habitantes, en términos proporcionales, la represión que sufrió Mallorca durante la Guerra Civil fue posiblemente una de las más duras del Estado.

CUARTO

Documentación que se acompaña en este escrito:

Anexo 1, Tres documentos que presentamos en formato digital (cd):

- Relación de 1.587 víctimas de asesinatos y/o desaparición forzada en Mallorca.
- Relación de 1.341 nombres de militantes falangistas en Mallorca a 18 de julio de 1936.
- Relación 95 nombres de los principales dirigentes de la represión franquista en Mallorca.

Anexo 2, Poder para pleitos.

Anexo 3, Copia Estatutos de la Asociación Memòria de Mallorca.

Anexo 4, Copia registro nombramiento últimos cargos de la Junta directiva de la Asociación Memòria de Mallorca.

Anexo 5, Acta de la Asociación Memòria de Mallorca, firmada por su secretario y celebrada el día 10 de noviembre de 2012, con el acuerdo de interponer la querrela que se presenta y la designación de los abogados que en ella son los representantes legales de la querellante.

Anexo 6, Copia DNI de la presidenta de la Asociación Memòria de Mallorca.

Anexo 7, Copia de la tarjeta de identificación fiscal con su respectivo número (NIF) de la Asociación Memòria de Mallorca.

Por todo lo anteriormente expuesto la Asociación Memòria de Mallorca.

AL JUZGADO SUPLICA

Que dado el carácter grave, sistemático y masivo de los hechos, sea admitido este escrito como **QUERRELA** por genocidio y/o crímenes de lesa humanidad.

Que se instruya el oportuno proceso penal para la averiguación y punición de los hechos, y determinación de responsabilidades penales y satisfacción de las civiles a que hubiere lugar, así como mejor proceda en derecho.

En Palma, a 20 de noviembre de 2012. ■

Els cupons de “La Nueva Vida”

Per Jaume Boada Salom

Una de les vessants més apassionants de la investigació i de la divulgació és que, de vegades, la publicació d'un treball pot escaure a altres àmbits diferents d'aquell a què anava adreçat originalment. Dic això d'entrada perquè quan vaig publicar, ara fa gairebé deu anys, sengles articles sobre els cupons llucmajorers de “La Nueva Vida” en dues revistes de temàtica numismàtica i de col·leccionisme (una d'àmbit local i una altra d'àmbit nacional espanyol)¹, no pensava que acabaria parlant-ne també en una publicació dedicada a una finalitat tan noble com la de la recuperació de la memòria històrica a Mallorca.

Tanmateix, no reproduiré aquí exactament el mateix text que vaig publicar fa una dècada: en els dos darrers números de “Temps de Memòria” (22 i 23, juliol i octubre de 2012), Lara Gelabert Batllori va exposar la història de la cooperativa d'una forma molt més brillant i completa del que jo vaig fer en el seu moment i, per tant, jo em limitaré a parlar d'un dels elements que es feien servir per al seu funcionament intern, els cupons, que, per cert, s'usaren per il·lustrar la segona part del seu extens article².

Malgrat que la primera secció, i també la més important, fou la de mercaderies, l'any 1924 “La Nueva Vida” apareixia estructurada en dues seccions més, la de teixits i la de cafès, que durant la dècada següent s'ampliaven a un forn. També arribà tenir un forn de pa i un galliner. Tots aquests productes tenien sortida a través d'un gran magatzem al carrer de Sant Joan i nou botigues arreu del poble.

Quan hom comprava a una de les tendes de la cooperativa (que estava oberta a tothom, no només als socis), rebia amb la seva compra un lot de cupons que reflectien l'import que hi havia gastat. Per exemple, si es comprava per valor de tres pesettes i mitja, es rebien cupons per aquest mateix valor. En acabar el semestre, es repartien els beneficis (que les cooperatives anomenen excés de percepció) entre els diversos conceptes:

- Una part per a les despeses de la cooperativa.
- Una part per a finalitats socials.
- Una part (solia ser un 30%) per als compradors.

¹ “Els cupons de La Nueva Vida”. *Col·lecciomania* 8 (2a època). GFCP, Palma, març 2003, 13 - 15. “Los cupones de La Nueva Vida”. *Crónica Numismàtica* 150. Afinsa, Madrid, juliol-agost 2003, 54 - 56.

² Lara GELABERT BATLLORI: “La cooperativa La Nueva Vida (Llucmajor, 1907-1936)” (2ª part). *Temps de la Memòria* 23, Palma, octubre 2012, 4.

Del darrer concepte sortia la quantitat que es distribuïa entre els tenedors dels cupons, que solia oscil·lar entre el 5 i el 10% de la suma del valor que indicaven, tot depenia dels beneficis que s'obtinguessin i del volum de cupons que hi havia en circulació; evidentment, en conèixer-ne el seu valor, aquests cupons també es podien fer servir per obtenir descomptes en noves compres. Si qualche semestre no hi havia beneficis, simplement no es repartien beneficis entre els compradors.

Una pregunta que pot sorgir a la vista que qualsevol persona, no necessàriament sòcia, podia obtenir beneficis amb aquest sistema era quins eren els avantatges de ser soci. La possessió d'accions de "La Nueva Vida" no donava dret a rebre directament beneficis econòmics, que com hem vist sí donava la possessió dels cupons. Per contra, tenir accions (i per tant, ser soci) donava dret a accedir a càrrecs de la junta directiva i a les diverses obres socials de la cooperativa: les escoles, la secció mèdica de socors mutus (la qual cobria, per exemple, les baixes laborals), o la caixa de pensions per a la vellesa, els primers beneficiaris de la qual foren els membres que fundaren la cooperativa l'any 1907. Per cert, cada acció costava 50 pessetes, quantitat que es podia pagar en terminis. La pràctica més habitual era que el soci que volgués adquirir una acció pagàs 10 cèntims setmanals fins arribar a les 50 pessetes.

La vessant numismàtica

Si bé tradicionalment la numismàtica s'ha encarregat d'estudiar la moneda encunyada al llarg de la història, més modernament ha ampliat aquesta atenció a elements dineraris (és a dir, elements que s'han fet servir per a fer pagaments) que han estat fabricats per entitats privades i no per l'autoritat competent per encunyar moneda. Aquests elements, en forma de gitons metàl·lics, vals de cartró i objectes fets d'altres materials, s'han englobat en el que s'anomena "paranumismàtica", vocable procedent del món anglosaxó, però d'ús encara limitat a casa nostra. La inclusió dels cupons de "La Nueva Vida" en aquest camp està motivada pel fet, del qual han donat fe alguns testimonis orals, que es feien servir localment a Lluçmajor per fer petits pagaments. Evidentment, perquè algú acceptàs un d'aquests cupons havia d'estar mitjanament familiaritzat amb "La Nueva Vida" i estar assabentat dels beneficis aproximats que s'anaven acumulant. Això es podia saber al final de cada mes, quan, durant la Junta General de socis i accionistes, s'avançava l'import del líquid disponible que hi havia per repartir. Així doncs, un cupó d'una pesseta, per exemple, segons com anàs l'acumulació de beneficis, es podia acceptar

com a pagament d'entre 5 i 10 cèntims de pesseta (entre el 5 i el 10% de l'import que acreditaven, a què hem fet referència anteriorment). Gràcies a la confiança de què la cooperativa gaudia entre els llucmajorers, devia ser força habitual que els seus cupons fossin acceptats en substitució de la moneda menuda sense gaire inconvenients.

Els exemplars de cupons que hem pogut localitzar comprenen tres valors: deu i vint-i-cinc cèntims i una pesseta. Gairebé tots són de la secció de mercaderies, la més antiga i la més important, però se'n coneix un de la secció de teixits, amb un valor d'una pesseta, i és probable que se'n fessin de les seccions de cafès i del forn. Pel que fa al material de què estan fets aquests exemplars, se sembla força al paper assecant, malgrat que els exemplars aparentment més antics són de cartró que porten la marca en tinta del segell de la cooperativa i una impressió diferent que indica el seu valor. Quant al seu disseny, si bé es conserva la senzillesa habitual d'aquest tipus de cupons al llarg dels anys, hi ha nombroses varietats en les mides i les tipografies.

Un altre tret curiós d'aquests cupons és que sovint apareixen amb un dels cantons tallats. La teoria que d'una forma més versemblant podria explicar aquest fet és que aquests talls els fessin els cooperativistes per invalidar els cupons en bescanviar-los per doblers, i que no se'ls quedessin sinó que els tornassin als consumidors. En els exemplars més antics de cartró apareixen senzillament esqueixats per la mitat.

Catalogació

L'autor d'aquest article està duent a terme una recopilació d'elements dineraris no oficials (que, com hem suggerit anteriorment, es podrien qualificar com a "paranumismàtics") usats arreu de les Illes Balears per un futur treball d'estudi i catalogació. Per aquest motiu, fa una crida als lectors de Temps de la Memòria perquè contactin amb aquest autor si tenen en les seves mans objectes com ara vals, gitons o fitxes que duguin imprès o encunyat un valor facial pel qual es pogués utilitzar per fer transaccions (generalment de quantitats petites) o per ser bescanviats per doblers en efectiu. S'hi pot contactar mitjançant correu electrònic a l'adreça majorcan@gmail.com, o al telèfon 680949751.

L'interès d'aquest estudi va més enllà del mermament numismàtic: **és una forma de recordar entitats, la gran majoria desaparegudes actualment, que, d'una forma o una altra, exerciren algun tipus de tasca social en el petit entorn geogràfic i social en què circularen.** ■

Els germans Sancho Forges

El Constància compleix 90 anys

Per Bartomeu Garí Salleras, secretari de Mdm

Nota: Article que entregaren Maria Antònia Oliver París i Tonina Mercadal a la directiva del CE Constància d'Inca el dia que complia els 90 anys d'existència. En cap moment, els responsables del club i la premsa mallorquina, exceptuant la revista comarcal *Sa Plaça*, varen voler recordar els repressaliats i jugadors assassinats que impulsaren el Constància, l'equip de futbol dels obrers inquers que encara avui encara molts desconeixen.

Diumenge que vé el CE CONSTÀNCIA d'Inca compleix 90 anys. El Constància Football Club fou fundat l'any vint-i-dos del segle passat per Miquel Pujadas, a iniciativa de La Constància Centre Instructiu, una popularíssima mutualitat que va ser fundada el 1886. La primera junta directiva del club de futbol estava formada per Miquel Beltran (President), Gabriel Vallori (Vicepresident), Esteve Rotger (Dipositari) i Jaume Ferrà, Joan Garí, Joan Pujol i Guillem Truyols (Vocals). El primer entrenador fou Marc Ferragut. El 26 de desembre va disputar el primer partit contra els "reserves" de l'Inquense CF. Un anys més tard, inaugurà el seu primer camp de futbol "Es Blanquer", situat prop de la carretera de Mancor de la Vall. La temporada 1929-30 estrenà un nou recinte futbolístic, el camp "Es Cós".

Amb el temps i molt especialment durant la 2a República, el Constància esdevindria quelcom més que un club futbol pels inquers. El 1933 va guanyar el primer títol de campió de Mallorca, derrotant a domicili al RCD Mallorca, un dels seus gran rivals. El 1934, va ser el primer equip balear en participar en la Copa d'Espanya –actual Copa del Rei–, concretament en les edicions de 1933, contra el Castelló i, el 1934, enfrontant-se a doble partit al totpoderós FC Barcelona. Els inquers varen perdre per un resultat global de 3 a 0.

Probablement, el Constància d'Inca, conegut per les autoritats franquistes, com a niu d'esquerrans o l'equip de l'esquerra, representant de l'obrerisme dels anys 30, és l'equip d'arreu de l'Estat espanyol que va ésser víctima d'una repressió més ferotge durant la Guerra Civil, fins i tot més que la que va patir el Barça, o que la que va d'haver de suportar el València. Foren assassinats 4 dels seus jugadors, tots ells militants de PSOE. Eren els germans naturals de Mogente (València) Josep, Emili i Antoni Sancho Forges i el ciutadellenc Melcior Gornés. Els primers foren afusellats al cementeri de Porreres el mes de març de 1937, juntament amb els inquers Rafel Llopart Reynés, Bernat Mateu Ferrer, Andreu Paris Martorell i Ramon Rodríguez Quiroga. Per la seva banda, Melcior Gornés, que vingué a Mallorca precisament per jugar amb el Constància de davanter centre, el mataren al carrer, a S'Arenal, a garrotades els primers dies del moviment.

Miquel Pujadas Estrany, primer batle republicà d'Inca i fundador de l'equip fou detingut i empresonat al convent de Sant Domingo el mes d'octubre de 1936. Poc temps després fou posat en llibertat vigilada. El primer president del Constància i batle de la República d'Inca (juny de 1933-abril de 1936), Miquel Beltran Planas fou detingut i tancat a Sant Domingo i a Can Mir. Li feren un consell de guerra, amb el qual el condemnaren a presó i treballs forçats a Son Farineta. També l'obligaren a fer carreteres vora S'Espinagar. Va morir a l'anonimat, ignorat pels propis conciutadans. I l'entrenador i regidor republicà de cultura a l'Ajuntament d'Inca, Marc Ferragut Fluxà va passar per les presons de Franco després de ser condemnat per un consell de guerra el 21 de febrer de 1937.

Uns anys després d'acabar la guerra, el Constància va iniciar una nova etapa daurada, militant cinc temporades a la divisió d'argent del futbol espanyol. L'equip havia ressorgit, quan els alguns dels seus dirigents, jugadors i seguidors encara eren a la presó o a les fosses comunes que, encara ara, el govern no s'atreveix a exhumar.

El proper diumenge dia 2 de novembre, el Constància compleix 90 anys, per aquest motiu l'actual directiva ha preparat una diada festiva que comptarà amb la presència de jugadors històrics que han vestit la samarreta blanca del club. Acte seguit, es celebrarà el partit entre el CE Constància i el Nàstic de Tarragona. Ben segur no hi faltarà Tomeu Salas, el jugador més vell que ha vestit els colors del Constància, que va formar part de l'onze que va perdre el 16 d'abril de 1944 a l'estadi Chamartín (avui Santiago Bernabeu) davant el Deportivo A Corunya la possibilitat d'ascendir a Primera Divisió.

Indubtablement, l'equip inquer ha retornat a l'elit del futbol mallorquí i nacional. Ben segur el proper diumenge tots els seus aficionats, directiva, jugadors i cos tècnic gaudiran d'una gran festa, però no podem oblidar-nos del seu passat, tràgic i heroic. Un passat que fa que el Constància pugui presumir d'ésser més que un club. Esper i desig que durant la jornada festiva dominical no hi faltin els Sancho Forges, en Melcior Gornés, en Pujadas, en Beltran, en Ferragut, en...

Acabaré amb les paraules de Maria Antònia Oliver París, presidenta de Memòria de Mallorca, neta d'Andreu Paris Martorell, inquer del barri de Sa Muntanyeta, sindicalista de La Justícia, socialista, víctima de la repressió feixista, però sobretot, seguidor del Constància d'Inca: **"La meva família té llaços molt forts amb el que representà el Constància, estic emocionada"**. ■

Carta oberta de Maria Àngels Recio

Estimades amigues i benvolguts amics,

Els escric aquestes paraules que diré a l'Assemblea, perquè sé que molts de vostès no podran acompanyar-nos i aquest butlletí, em consta, ho llegeixen.

A l'anterior assemblea, els vaig mostrar l'estudi de Psicologia que havia elaborat amb tots els seus testimoniatges i que a la fi de setembre de 2011 s'havia enviat a Madrid, ja que des del Ministeri de la Presidència havien concedit una ajuda per a aquesta elaboració. Com l'estudi estava en espanyol i únicament es referia, als aspectes psicològics, em vaig proposar afegir la part històrica, és a dir, al voltant de les històries de vida i les històries traumàtiques que vostès m'havien confiat i que jo, com a psicòloga havia intentat pal·liar quan va ser necessari, em vaig proposar inserir-ho en la història mallorquina, així com, el reflex d'aquesta dins la història d'Espanya i fins i tot dins la història mundial sempre que va ser imprescindible, per a poder arribar a comprendre el relat històric dels sentiments, les il·lusions o les esperances dels seus éssers estimats o de vostès mateixos.

Així doncs, des d'aquell setembre del 2011 m'he dedicat a aquesta tasca de trobar l'evidència històrica, el marc històric que com si es tractés del decorat d'un teatre donés el suport, l'ancoratge, el context, on pogués representar-se el drama que va esdevenir a Mallorca durant aquells anys. Per això, des del gener de 2012 s'ha vingut publicant en aquesta mateixa revista el llibre, que com els deia, vinc elaborant afegint-li la part històrica i com poden comprovar seguidament d'aquesta carta continua el cinquè lliurament del mateix, que tinc previst concloure pròximament.

També els comunico que deixo la Junta Directiva. La mateixa dedicació que estic prestant al llibre: *El trauma mallorquí de la Guerra i el Franquisme. Una anàlisi històrica i psicològica (1936-1975)*, necessita la meua Tesi doctoral, sàpiguen que sempre que em necessitin estaré feliç de poder ajudar-los, els recordo els meus telèfons 971753895 / 609123828 i el meu e-mail: mariaangelesrecio@gmail.com.

L'haver-los conegut ha suposat una riquesa enorme per a la meua persona. Les seves actituds, els seus pensaments, la seva manera d'enfocar les dificultats han suposat per a mi una font de saviesa i un exemple de vida. Sempre els recordaré amb molta estima. Els desig tot el millor i recordin que em trobo a l'altre costat del telèfon o de l'ordinador.

Rebin una salutació molt afectuosa, *Maria Àngels*

El trauma mallorquí de la Guerra i el Franquisme. Una anàlisi històrica i psicològica (1936-1975)

Per *Maria Àngels Recio*, vocal de Mdm

5ª PART

(una petita illa dins del port, que temps enrere havia servit d'hospital de quarantena per a les embarcacions amb tripulacions malaltes, fonamentalment de pesta), encara que més tard, «una part [d'aquests refugiats] serien traslladats a Sant Lluís», poblet fundat pels francesos i situat a dos quilòmetres del port de Maó. Els homes es van dedicar a diferents activitats: construccions militars, agricultura, o es van incorporar a les milícies o a l'Exèrcit; les dones, a tasques domèstiques i de confecció; i els nins, uns cinquanta, van rebre classes en una escola situada a l'interior del Llatzeret¹.

Algunes persones intentaven fugir mitjançant l'intercanvi de presoners, és el que sembla intentessin amb el Governador Civil republicà, amb Antonio Espina: «Azorín des de París, i el pro-

pi Azaña, el seu amic, des de Madrid i València, van fer tot el possible per salvar la seva vida, canviant-lo primer per Sánchez Mazas (impossible per estar aquest implicat en un procés d'espionatge) i després pel fill del general Goded². També Gabriel Riera Sorell, a les seves Memòries, informa del possible intercanvi de presoners quan ell es trobava en certs camps de concentració de Mallorca³.

Altra manera de sortir va ser possible, a través dels consolats; principalment del britànic, Massot

Aquest estudi compta amb el patrocini del

pi Azaña, el seu amic, des de Madrid i València, van fer tot el possible per salvar la seva vida, canviant-lo primer per Sánchez Mazas (impossible per estar aquest implicat en un procés d'espionatge) i després pel fill del general Goded². També Gabriel Riera Sorell, a les seves Memòries, informa del possible intercanvi de presoners quan ell es trobava en certs camps de concentració de Mallorca³.

¹ D. Ginard, «El primer exili. Els refugiats mallorquins a la zona republicana (1936-1939)». Dins *L'exili republicà: política i cultura*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011, pàg. 36-37.

² A. Trapiello, *Las armas y las letras. Literatura y Guerra Civil (1936-1939)*, Barcelona, Ediciones Destino, 2010, pàg. 351.

³ G. Riera, *Crònica d'un presoner mallorquí als camps de concentració (1936-1942)*, Palma, Editorial El Tall, 1991, pàg. 37.

i Muntaner narra les gestions del cònsol Alan Hillgarth i identifica els beneficiaris⁴.

També alguns dels soldats reclutats pels colpistes, van trobar altra via de fugida: desertar en el front de guerra i passar-se a l'Espanya republicana. En Marimon/Santana se cita, entre uns altres, als mallorquins que van desertar en el front de l'Alcarria⁵.

I lògicament, també els presos intentaven fugir. Explica Gabriel Riera, detingut quan tenia disset anys (el seu pare ja hi era a la presó, sent ambdós el sustento de tota la família; pel que la seva mare, la seva germana i el seu germà, un adolescent, van quedar sense ingressos), que als quatre anys i busques d'haver passat per diverses presons i camps de concentració, l'enviaren al Protectorat d'Espanya al Marroc, a Tetuan, a un batalló de treballadors del que va intentar fugir amb altres tres companys joves; encara que no ho van aconseguir, doncs van ser detinguts quan els quedava molt poc per arribar a la frontera del Protectorat francès. Quan Biel va quedar lliure, havien passat sis anys des que el retingueren a la caserna dels carrabiners de l'Arenal al començament de la Guerra; ens deia, gairebé no reconèixer la seva mare, pel que havia envellida la pobreta, doncs se li havien tornat blancs els cabells. El seu pare, encara romandria dos anys més a la presó i, a ell mentre, li obligarien a fer la mili⁶.

Qui si assoliria passar al Protectorat francès del Marroc, seria Miquel Mascaró Mas (Campos 1915-1971). Quan li van tancar a Can Mir, acusat d'haver dut pels carrers del seu poble la bandera republicana l'u de Maig, Miquel encara no havia complert el servei militar. Li passaria el mateix que, a Biel Riera, doncs després de la seva posada en llibertat va haver de fer la mili. Per aquesta raó Miquel seria destinat a Campos, a la Caserna d'Infanteria. Casualment, la caserna estava situada on havien estat les Escoles republicanes, «que ell mateix i nou companys més, en règim de cooperativa, havien construït». El cas és, que les coses no van anar bé per la Caserna i Miquel acabaria al Protectorat, a un batalló de treballadors. No obstant això, als divuit o vint mesos d'estar al Marroc, i juntament amb tres mallorquins més, decideixen fugir. Un d'ells, desapareixeria durant la travessia; i els altres tres, arribarien fins a Oujda (a l'Est del Marroc, a 15 quilòmetres de la frontera amb Algèria i a 60 de la costa mediterrània), però acabaren a la presó. En sortir, se separarien prenent diferents destinacions: així mentre un anava cap a França i un altre cap a Algèria, Miquel es quedava al Marroc, encara que es traslladaria a més de 600 quilòmetres al sud-oest d'on es trobaven; s'instal·laria a

Casablanca, a l'Atlàntic. Allí naixerien els seus dos fills, i no tornaria a viure a Campos, fins a vint-i-dos anys després⁷.

2.2. La recerca

Quan es van omplir les presons i les víctimes van ser localitzades pels seus familiars, molts d'ells es desplaçaren a viure a Palma, per a estar més a prop i poder dur-los menjar, roba o medicaments, com vam veure en el cas d'Antònia París (en la portada); doncs com deia Manel Suárez, la supervivència dels presos depenia en gran mesura de l'ajuda que poguessin rebre de l'exterior, ja que les condicions higièniques, sanitàries i alimentàries que allí rebien, els provocarien malalties, moltes vegades incurables⁸. En aquest sentit el testimoniatge de Magdalena Nebot Vaquer és clar: «La meva mare, encara que va sortir molt afeblida de la presó i mai es va recuperar del tot, va sobreviure pels paquets postals que li enviava la meva padrina des de Capdepera»⁹.

És clar que en uns altres casos, el traslladar-se a Palma era pràcticament forçós, doncs una vegada que sortien de la presó, havien de presentar-se amb assiduitat davant les noves autoritats, cosa que no podien fer els veïns de pobles llunyans. Vam conèixer el cas d'un senyor d'Alcúdia, pescador, a qui van confiscar la seva barca prohibint-li així mateix dedicar-se a la seva professió; a més d'haver de presentar-se cada tarda davant la «Guàrdia Civil de Palma, una vegada que va complir la pena de presó»; pel que no li va quedar més remei que traslladar-se a viure a Ciutat, amb la seva dona i els seus fills¹⁰.

Va haver igualment, algunes famílies menorquines que es van desplaçar a Mallorca acabada la Guerra, per a visitar en la presó els seus progenitors. Una autèntica odissea!, ens referien; com va ser el cas d'un nin que des de Ciutadella (Menorca) arribava amb la seva mare a Pollença, travessaven l'illa fins a Palma, i després prenién un últim transport fins arribar al Fortí d'Illetes¹¹.

Encara que tal vegada, la recerca més dolorosa fora la que portaven a terme els familiars pels cementiris. A Palma, a diferència del que ocorria als pobles i durant algun temps a partir del cop d'Estat, els assassinats eren enterrats extramurs del Cementiri en una espècie de quadrícules excavades en la terra, on anaven col·locant els cadàvers un sobre un altre; i tot esperant nous assassinats, quedaven obertes aquestes quadrícules cobertes de tela a manera de lona. ■

Continuarà al proper número

⁴ J. Massot, *El cònsol Alan Hillgarth i les Illes Balears (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, pàg. 187-191.

⁵ A. Marimon/ M. Santana, *Els exiliats. Refugiats i exiliats de les Illes Balears a causa de la Guerra Civil del 1936-1939 i de la immediata postguerra*, Palma, Edició: Produccions Estelroig, 2006, pàg. 24-25.

⁶ Entrevista realitzada a Son Cladera (Palma) el 10 d'agost de 2009.

⁷ Entrevista amb Miquel Mascaró Carrera, fill de Miquel Mascaró Mas, realitzada a Son Coletes (Manacor) el 18 d'abril de 2010.

⁸ Manel Suárez Salvà, «Les presons franquistes de Mallorca durant la Guerra Civil», Xerrada impartida a Porreres el 7 de maig de 2011.

⁹ Recordem que Capdepera es troba a prop de 80 km de Palma. Entrevista realitzada a So n'Amoïna (Capdepera) el 22 de maig de 2011.

¹⁰ Alcúdia dista de Palma uns 58 km. Vam Entrevistar el fill d'aquest senyor, llavors un adolescent, qui no desitjava revelar la seva identitat, sí que es coneguessin els fets.

¹¹ Entrevista amb R.P.C. realitzada a Palma el 28 d'abril de 2011.

Mis antepasados y otros recuerdos...

Per Juan Hernández Jover

19ª entrega

Y prosigue mi madre: "Seguidamente estalló la guerra poniendo punto y final a nuestros comienzos de bienestar: con un trabajo más liviano se ganaba más; mi esposo

siempre decía: que no era normal tanta felicidad, pues con la parejita de hijos y todos con salud, que algo malo nos pasaría... y así fue: el mes de marzo de 1938 se incorporó al Ejército Republicano y el 14 de junio en el frente de Extremadura, en las batallas libradas entre Los Blázquez y Valsequillo lo dieron por desaparecido y no lo he visto más, como tantas otras mujeres, me quedé desamparada.

Al estallar la guerra mi hijo tenía 24 días y lo bautizamos a los 8 días de nacer. Acudieron mi única hermana Anita y su novio Germinal (que hoy se llama José María Jerónimo); ellos entraron por una puerta y yo con el nene por otra; le pusimos el nombre de Juan Jesús: su padre quiso que le llamásemos Juanito a secas por haber nacido el día de San Juan Bautista. Lo bautizó un sacerdote que oficiaba la misa diaria en el Hospital, tenía un miedo terrible y parecía que sabía que lo iban a matar. Al mes siguiente los mismos de su pueblo vinieron desde Castalla a llevárselo a él y a su hermana: los asesinaron en el mismo cruce de la carretera ya que su hermana no se quiso separar de él y se los encontraron abrazados a los dos, se llamaba D. Ricardo, a los pocos días mataron a D. Luís el cura párroco, dicen que toda la noche estuvo quejándose y por la mañana los carros de la basura se los llevaban al cementerio echándolos a la Fosa Común. Yo tomé mucho miedo con todo esto y al día siguiente de bautizar al nene, mi esposo me llevó al Llano del Mañán a casa de sus padres donde al lado de la carretera de Monóvar a Pinoso tenían un taller de fontanería donde trabajaban mi suegro y mi cuñado. Aprovechando que el coche de línea tenía su parada "oficial" allí, pusieron una especie de cantina con bocadillos y bebida. Bajaban los milicianos a contar "sus gracias" de los paseos que daban cada noche y tomé tanto miedo que le dije a mi esposo que estaba mejor en Elda, entonces me llevó al Motor (muy cerca de donde partieron al final de la guerra, el Dr. Negrín y Dolores Ibárruri), a casa de sus cuñados (hermana mayor y esposo). Mi hermana se vino conmigo y cuidaba de la pequeña; su novio y mi madre venían los domingos a vernos y a contar calamidades de incendios y de iglesias." **Continuará en la próxima entrega** ■

Recuerdos de la Guerra Civil de un socialista mallorquín

Testimonios de Tomeu Salamanca Cerdà recogidos por Juan Hernández Jover

Antes de tomar Teruel, estuvimos en un pueblo que se llama Torrebaja (Valencia) y mientras es-

tábamos allí apostados, vino una compañía de carabineros... ¡anda, me dije yo! (aclarar lo siguiente)... y resultó que eran unos carabineros que se habían formado en Oliva, un pueblo de Valencia y seguían allí apostados. Eran todos, más que guerreros, operarios porque comenzaron a hacer un refugio... en fin, que se preocupaban de las cosas de la defensa, más que del ataque. Allí apareció la aviación que nos bombardeó varias veces, aunque gracias a dichos refugios no pasó nada; solamente hubo una baja y fue la de una yegua que estaba pastando por el lugar.

Torrebaja me trae buenos recuerdos de la guerra: uno de ellos es que estuve a punto de ser devorado por los lobos... Sí, era un día en el que tenía que ir a un pinar y me llevé un mulo; iba montado en él, claro, con el fusil; me adentré en el bosque cuando de pronto, el mulo dio un respingo y me tiró; miro a mi alrededor y me veo rodeado por una manada de lobos; cogí el fusil suavemente y fui apuntándoles y a medida que iba apuntando, ellos iban desapareciendo velozmente, o sea que me apercibí que eran lobos que sabían muy bien lo que era un fusil o una escopeta, por lo que no pasó nada. Perdí el mulo que salió despavorido y ya no supe más de él. Lo que es bien cierto es que regresé a pie, pero con los cabellos erizados...

¡Hasta el próximo número! ■

Visita guiada al Mur de la Memòria

Durada: 1.30 h

Grups: 15 - 25 persones

Sol·licituds: amb l'assumpte "Visita Mur de la Memòria" a tempsdelamemoria@gmail.com, amb dues setmanes d'antelació.

Les visites són totalment gratuïtes.

Ajuda'ns, vine al nostre costat i fes-te'n soci de Memòria de Mallorca!

A través de www.memoriadesilles.org o tempsdelamemoria@gmail.com, o crida al 625 45 45 00